

вими суднобудівними верфями, ракетним заводом. Для вирішення господарських завдань, з метою створення додаткового джерела наповнення міського бюджету, органи громадського управління міст споруджували власні підприємства. Міські скотобійні були першими і найбільшими такими виробництвами. Загалом, визначення ролі місцевих органів влади щодо міського промислового будівництва в Херсонській губ. пореформеної доби дозволяє перейти до вивчення питання значення діяльності місцевих органів управління для економічного розвитку міст регіону.

1. *Одесса, 1794–1894 / А. Кирпичников, В. Надлер, А. Швенднер и др. – Одесса, 1895.*
2. *Горловский Д.Н. Итоги двадцатилетия Херсонского городского самоуправления. Краткий историко-экономический очерк г. Херсона. – Херсон, 1896.*
3. *История Одеси / Гол. ред. В. Станко. – Одеса, 2002.*
4. *Герлігі П. Одеса: історія міста 1794–1914 / Пер. з англ. – К., 1999.*
5. *Крючков Ю.С. История Николаева: От основания до наших дней. – Николаев, 1996.*
6. *Пиворович В.Б., Беляев С.Н. Херсон и его жители в фототрафиях, портретах, документах. – Херсон, 2011.*
7. *Петраков В.В., Машковцев В.П. Маленький Париж: Елисаветград в старой открытке. – М., 2004.*
8. *Цибуленко Л.О. Органи самоврядування Одеси, Николаева, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX ст. – Херсон, 2003.*
9. *Центральный державный исторический архив Украины в м. Києві (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 664, спр. 35.*
10. *ЦДІАК України, ф. 442, оп. 552, спр. 127.*
11. *Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 1, оп. 44, спр. 16.*
12. *ДАОО, ф. 2, оп. 3, спр. 293а.*
13. *ДАОО, ф. 4, оп. 120, спр. 5.*
14. *ДАОО, ф. 1, оп. 42, спр. 73.*
15. *ДАОО, ф. 1, оп. 42, спр. 157.*
16. *ДАОО, ф. 1, оп. 16, спр. 32.*
17. *Постановления Одесской городской думы. 1902. – Одесса, 1903.*
18. *ДАОО, ф. 2, оп. 3, спр. 952.*
19. *ДАОО, ф. 2, оп. 3, спр. 694.*
20. *ДАОО, ф. 4, оп. 120, спр. 14.*
21. *ДАОО, ф. 2, оп. 3, спр. 2567.*
22. *Одесская городская общая дума. Первое трехлетие, 1864–1867 гг. – Одесса, 1867.*
23. *Постановления Одесской городской думы. 1909. – Одесса, 1910.*
24. *Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. 216, оп. 1, спр. 190.*
25. *ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1504.*
26. *ДАМО, ф. 216, оп. 1, спр. 2512.*
27. *ДАМО, ф. 216, оп. 1, спр. 3225.*
28. *ДАМО, ф. 216, оп. 1, спр. 82.*
29. *ДАМО, ф. 216, оп. 1, спр. 2996.*
30. *ДАМО, ф. 216, оп. 1, спр. 135.*
31. *ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1683.*
32. *Векслер И.Н. Херсон и его жители. – Запоріжжя, 2005.*
33. *Памятная книжка херсонского городского общественного управления. За второе полугодие 1885 г. – Херсон, 1886.*
34. *Памятная книжка херсонского городского общественного управления. Первое полугодие 1886 г. – Херсон, 1886.*
35. *Памятная книжка херсонского городского общественного управления. Книжка двадцать первая. 1882. – Херсон, 1883.*
36. *ЦДІАК України, ф. 575, оп. 1, спр. 189.*
37. *Памятная книжка херсонского общественного управления. Второе полугодие 1886 г. – Херсон, 1887.*
38. *Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 гг. / Сост. Л. Брейер. – Елисаветград, 1905. – Т. 1.*

39. *Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО), ф. 78, оп. 12, спр. 67.*
40. *ДАКО, ф. 78, оп. 1, спр. 1027.*

Bakhov G.P. The local authorities role in the industrial building in the Kherson province city (the second half of the XIX – the early XX century). In the article is examined the role of the public administration and representatives of the government in the industrial construction in the Kherson province cities in the post-reform time.

Key words: organs of public administration, local government representatives, urban land fund, industrial construction

В. С. Єрмілов

ЗЕМСЬКА ЛІКУВАЛЬНО-ПРОДОВОЛЬЧА ДОПОМОГА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ РОБІТНИКАМ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Розглядається медико-санітарний нагляд і допомога з харчування прийшлим сільськогосподарським робітникам, шляхом організації діяльності земських лікувально-продовольчих пунктів у Херсонській і Таврійській губерніях наприкінці XIX – на початку XX ст.
Ключові слова: медико-санітарний нагляд, харчування, лікувально-продовольчий пункт, земство, Херсонська і Таврійська губернії

У сучасній Україні на нових засадах формуються ринки найманої праці у багатьох галузях, зокрема й сільському господарстві. Це супроводжується появою різних соціально-економічних проблем, які потребують вирішення. Така ситуація мала місце й на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст., коли, починаючи з 1840-х рр., десятки тисяч сільськогосподарських робітників з губерній Центральної Росії та Північної України щорічно прибували на Південь останньої в пошуках сезонної роботи. Перебуваючи у тяжких санітарно-гігієнічних умовах на шляхах пересування, на ринках найму та економіях, вони потребували допомоги щодо нічлігу, харчування і лікування. Для місцевого населення вони являли, перш за все, небезпеку в поширенні інфекційних хвороб. Тому земські лікарі майже одразу поставили питання як про вивчення стану прийшлого населення, так і про допомогу їм. Поступово виникла і поширилась така форма допомоги прийшлим сільськогосподарським робітникам, як лікувально-продовольчі пункти.

Найбільший внесок у вивчення цього питання свого часу зробили видатні земські лікарі М. Тезяков, М. Уваров, В. Хижняков, П. Кудрявцев і А. Смідович [1]. Зверталися до аналізу цієї проблеми і російські дослідники відхожих промислів С. Короленко, Е. Варб, Н. Шаховський, В. Массальський, Я. Полферов [2] та ін. З відомих позицій висвітлювали стан найманої сільськогосподарської праці радянські дослідники, в тому числі А. Казаков, Л. Іванов, А. Поріцький, О. Лугова, П. Теличук [3]. Деякі медичні та продовольчі аспекти становища сільськогосподарських робітників намагалися дослідити і сучасні науковці. Так, О. Рогоза [4] дослідив діяльність лікувально-продовольчих пунктів Катеринославської губ. як один з аспектів так званого «робочого питання». Особливості найманої праці та, пов'язані з ними, захворюваність і травматизм сільськогосподарських робітників в Україні розглядав І. Десятніков [5].

Метою нашої роботи є з'ясування особливостей медико-санітарного нагляду та харчової допомоги прийшлим сільськогосподарським робітникам, зокрема аналіз діяльності лікувально-продовольчих пунктів на Півдні України. Об'єктом дослідження є земська допомога сільськогосподарським робітникам, а предметом – лікувально-продовольчі пункти Херсонської і Таврійської губерній у кінці XIX – на початку XX ст.

У XIX ст. на Півдні України переважало велике приватне землеволодіння. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва потребувала все більшої кількості робочих рук, що породило таке явище, як прийшли сільськогосподарські робітники. Особливо це було помітним у Херсонській губ., куди з Північної України та Центральної частини Європейської Росії щорічно прибувало десятки тисяч робітників з метою знайти сезонну роботу. Згідно даних губернського земства, «по самому скромному расчету количество пришлых сельско-хозяйственных рабочих Херсонской губернии определяется в 100 000. Санитарные условия движения и продовольствия рабочих на базарах, в ожидании нанIMATEЛЕЙ, чрезвычайно неблагоприятны для их здоровья. На рынках найма рабочие терпят не только от грязи, зноя, дождя и холода, но и от недостатка доброкачественной воды и горячей пищи» [6, 273].

Починаючи з кінця 1860-х рр., земські лікарі намагались організувати вивчення санітарного стану і надання медичної допомоги сільським найманим робітникам. Завдяки зусиллям дільничних і перших санітарних лікарів, М. Уваров і М. Тезяков дійшли висновку щодо значного медико-санітарного значення прийшлих сільськогосподарських робітників як джерела інфекційних захворювань у губернії та необхідності систематичного нагляду і допомоги їм. Масовий рух прийшлих робітників характеризувався дотриманням ними відомих шляхів, тому вони щорічно зупинялися переважно в одних і тих же населених пунктах південних губерній для відпочинку та найму до місцевих господарств. Стосовно надання їм допомоги (перш за все лікувальної та харчової) земський санітарний лікар М. Тезяков у 1891 р. пропонував: «Вот на эти то этапные пункты движения рабочих и должно быть прежде всего обращено внимание санитарного надзора» [7, 82].

Уже 1892 р. «недород в северных губерниях, сопровождаемый массовыми эпидемиями сыпного тифа, выдвинул вопрос об организации надзора за рабочими, прибывающими в Херсонскую губернию с севера и могущими занести вместе с собою сыпной тиф» [6, 275]. Так, у лютому цього року, за пропозицією земського санітарного лікаря М. Тезякова, Єлисаветградський місцевий комітет Червоного Хреста «постановил открыть на средства комитета, при содействии земства, в Єлисаветградѣ дешевую столовую и временную амбулаторию на время весны для пришлых рабочих, желая, с одной стороны, прийти на помощь выдачею дешевых и бесплатных обедов голодающему люду, идущему из северных губерний на заработки, с другой – парализовать возможность заноса этим людом сыпного тифа путем своевременного обнаружения и выделения зараженных больных» [8, 60]. Губернська управа запропонувала розповсюдити такий захід на всю губернію і земство «в основу надзора за рабочими положило основные начала земской медицины, именно: отсутствие принудительности и широкую доступность медицинской помощи, при условии ее бесплатности» [8, 60].

Як наслідок, у двох збірних пунктах, де прийшли робітники з'являлися першими – Єлисаветграді й Знам'янці (Херсонська губ.), – були відкриті дешеві їдальні з амбулаторіями. Для цього в Єлисаветграді міська управа на ярмарковій площі виділила великий кам'яний будинок, у Знам'янці їдальня послугоувалася приміщеннями казарми та кухні військового відомства. Кошти для відкриття цих закладів виділив губернський комітет Червоного Хреста, а для їх діяльності 1000 руб. – губернське попечительство. За період існування цих пунктів, протягом півтора місяця на артільні карти були обліковані в Єлисаветграді 4,5 тис. і в Знам'янці 6 тис.

робітників, яким видали, відповідно, 8810 і 3670 обідів (12,3% від суми – безкоштовно). При Єлисаветградському пункті медичну допомогу отримали 8,8% робітників. У Херсоні, під час Троїцького ярмарку, 6 днів функціонувала тимчасова амбулаторія для прийшлих робітників. У ній медична допомога була надана 146 хворим, у більшості з яких причиною хвороб було погане харчування. Тому, за клопотанням лікарів міська управа домовилась з трактирниками щодо відпуску робочим, згідно лікарської записки, за рахунок міста, гарячих обідів (всього їх видали 200). Крім цього, ще у двох пунктах були організовані тільки огляди робітників: у Бериславі – дільничний, санітарний та два запрошені лікарі за два дні оглянули 5,5 тис. осіб, серед яких виявили чимало хворих сифілісом, тифом і трахомою; у Бобринці на Трійцю оглянули 4 тис. осіб, з виокремленням хворих тифом і віспою [8, 61–62].

Перший досвід санітарного нагляду і допомоги прийшлим робітникам показав доцільність організації на ринках найму для них харчування, медичних огледів і лікування. Дешеві їдальні та безплатні амбулаторії відразу завоювали довіру робітників.

Епідемія холери 1892–1893 рр. змусила посилити медико-санітарний нагляд за робітниками. Губернська протихолерна нарада лікарів і представників земських управ у березні 1893 р. визнала необхідними такі заходи: «устройство навесов для рабочих в местах их стоянок, открытые дешевых столовых и чайных с амбулаториями, снабжение рабочих в достаточности доброкачественной, по возможности, кипяченою водой, устройство ретиратов и очистку площадей и усиление личного медицинского персонала, приглашением для целей надзора за рабочими студентов-медиков и фельдшером» [8, 62–63]. Виконанню рекомендованих заходів сприяло виділення губернському земству з коштів «Особого Комитета Наследника Цесаревича» 20 тис. руб. на влаштування дешевих їдалень і медичної допомоги сільськогосподарським робітникам. Завдяки цьому, губернська управа, не маючи власних спеціальних асигнувань для вказаних заходів, змогла відкрити лікувально-продовольчі заклади в 14 найбільших збірних пунктах, вказаних березневою нарадою. Для завідування лікувально-продовольчими пунктами на місцях були створені санітарні комітети у складі санітарних лікарів, землевласників, священиків, сільських учителів та інших осіб. За кілька місяців їхньої діяльності, робітники отримали 78 тис. обідів (з них 18% безкоштовно, решта – за доступну платню) і 26 тис. порцій чаю. Безплатними амбулаторіями при їдальнях завідували дільничні та санітарні лікарі. Всього витрати земства на лікувально-продовольчі пункти склали 7410 руб. 88 коп., при цьому плата за дешеві обіди склала 2940 руб., тобто, майже 40% витрат відшкодували самі робітники.

Перші 4 роки лікувально-продовольчі пункти існували на кошти Особливого комітету, земство закупало тільки ліки. На 1894 р. в губернії нагляд і допомога були організовані вже на 17 пунктах збору робітників, з них на 14 діяли їдальні з амбулаторіями, а на 3 – амбулаторії з реєстрацією партій робітників. З цього року для завідування господарською частиною пунктів, амбулаторіями та проведення реєстрації робітничих партій на спеціальні карти почали запрошувати студентів, згодом їм на допомогу наймали фельдшерів і навіть акушерок. Таким чином, за перші 4 роки діяльності лікувально-продовольчих пунктів було зареєстровано більше 150 тис. прийшлих робітників, медична допомога надана понад 20 тис. хворим, дешевих обідів видано більше 160 тис. порцій. На 5 ринках найму збудували приміщення для притулку робітників: у Бобрин-

ці – за кошти міста, у Вознесенську, Казанці та Бирзулі – коштом губернського земства. Участь в організації лікувально-продовольчих пунктів брали і такі міста, як Одеса, Миколаїв, Єлисаветград [6, 277].

Крім пунктів, влаштованих у губернії, Херсонське земство, разом з Дніпровським, 1895 р. організувало медико-санітарний нагляд за прийшлими робітниками в Каховці Таврійської губ. Тут, місцевий земський лікар І. Конторський (згодом – санітарний лікар м. Сімферополя) у своїй амбулаторії, надаючи допомогу, вів реєстрацію сільськогосподарських робітників на спеціальні картки. На початку травня 1895 р. у Каховці збудували 3 невеличкі тимчасові амбулаторії біля місць найбільшого скупчення робітників: у центрі містечка на ринку, на Дніпровській пристані та на протилежному кінці містечка, в степу. За період ярмарку, первинних хворих було зареєстровано 10%. Характерним показником стану харчування і здоров'я прийшлих робітників стала «курчача сліпота», як показав «последующий анализ заболеваемости пришлых рабочих, она является профессиональной болезнью пришлых сельскохозяйственных рабочих» [9, 396]. Це сприяло організації у подальшому харчування робітників. Згодом лікувально-продовольчі пункти в Таврійській губ. були організовані також у Мелітополі, Генічеську, Джанкої тощо.

Ініціатива медико-санітарного нагляду (у тому числі харчування) прийшлих сільськогосподарських робітників була визнана урядовими та громадськими колами. Так, ще «правительственный холерный съезд в 1892 году, признавая необходимость организации санитарного надзора за рабочими по путям движения, рекомендовал для этого такую организацию, которая была с успехом применена в Херсонской губернии» [8, 65]. П'ятий Пироговський з'їзд російських лікарів (1895 р.) рекомендував зацікавленим земствам звернути увагу на досвід Херсонського земства щодо систематичної організації лікарсько-санітарного нагляду за сільськогосподарськими робітниками. Одночасно на IX з'їзді Російських природознавців і лікарів було звернуто увагу на досвід вивчення руху сільськогосподарських робітників після відповідної доповіді завідуючого статистичним відділенням Херсонського губернського земства А. Русова. Виконуючи волю імператора Олександра III, у травні 1894 р. при земському відділі Міністерства внутрішніх справ, під керівництвом члена ради міністерства Звягінцева, була утворена спеціальна комісія для розгляду питання впорядкування відхідних промислів. Чиновник з особливих доручень Міністерства землеробства Н. Пономарьов, ознайомившись зі станом питання по Новоросійських губерніях, у своєму звіті запропонував організацію нагляду за робітниками саме таку, яка практикувалася у Херсонській губ.

У 1896 р. Херсонське земство вперше на утримання лікувально-продовольчих пунктів витратило 2000 руб. власних коштів. Хоч ці витрати постійно збільшувались і на 1899 р. склали 5000 руб., їх було вдвічі менше мінімально потрібного. За цей час кількість зареєстрованих на пунктах прийшлих робітників, збільшилась на 68%, виданих обідів – на 71%, кількість виявлених первинних хворих – на 44% [8, 278–284].

На початку XX ст., у зв'язку з розповсюдженням сільськогосподарських машин, кількість найманих робітників почала зменшуватися, що призвело і до зменшення лікувально-продовольчих пунктів. Так, якщо у Каховці на 1895 р. були зареєстровані 19 тис. робітників, 1897 р. – 20 тис., то 1912 р. – всього 5,6 тис. прийшлих робітників (з них уже майже половину складали жінки). За 7 днів Троїцького ярмарку 1912 р. робітники отримали дешевих (3–7 коп.) обідів – 1 тис. (з них 10%

безкоштовно) і 3 тис. порцій чаю (1–2 коп.). За ярмарковий період у тимчасовій амбулаторії при ідальні медично-попомоги отримали 75 хворих (захворювання шлунково-кишкової та дихальної систем, очей, травми, інфекційні хвороби). Загалом коефіцієнт захворюваності становив 10% від усіх прийшлих робітників [10, 67–70]. Завдяки позитивному досвіду земств, лікувально-продовольчі пункти почали створювати й для інших категорій населення: з другої половини 1890-х рр. – для переселенців і голодуючих, а в роки Першої світової війни – для біженців і полонених.

Встановивши медико-санітарний нагляд, лікування і харчову допомогу на ринках найму, земські лікарі Херсонської губ. ще на XII з'їзді лікарів і представників управ (1895 р.) пропонували (а потім неодноразово повторювали) дати їм законодавчу можливість постійного нагляду за умовами праці та побуту найманих робітників на місцях їх роботи. На жаль, цього досягти не вдалось і в інших губерніях, через що стан робітників залишався незадовільним.

Так, на обстеженій земськими лікарями 1913 р. (не урожайний на утворення солі рік) частині Євпаторійських приватних соляних промислів, працювали 975 прийшлих робітників. Харчування у них було вкрай поганим і контролювати його було майже неможливо. Медична допомога «в собственном смысле на промыслах совершенно отсутствует». Лише на казенному Сиваському озері при 20 пунктах добування солі був влаштований єдиний приймальний покій, «скудно оборудованный медикаментами и другими принадлежностями. Приглашается на время работы фельдшер, который объезжает промыслы, дает порошки и заливает колодием раны на ногах» [11, 680, 683]. А в Ялтинському повіті за період 1897–1913 рр. були зареєстровані біля 2,5 тис. хворих трахомою, з них 33% – молоді робітниці тютюнових плантацій, які прийшли з Мелітопольського повіту і біля 20% – чоловіки-чорноробочі. Щорічно у повіті перебували не менше 2 тис. робітниць: «Действительная заболеваемость трахомой плантационных девиц несомненно выше, так как далеко не все работницы имеют возможность лечиться из-за удаленности от амбулатории» [12, 63]. Тому, незважаючи на загальну тенденцію скорочення лікувально-продовольчих пунктів та продовжуючи надавати їм важливе значення щодо можливої допомоги сезонним найманим робітникам, Таврійські губернські збори 1915 р. зобов'язали управу звернутися до центральної влади, з клопотанням виділити для придбання у Джанкої ділянки землі для постійного лікувально-продовольчого пункту 9 тис. руб. і ще 9 тис. руб. на його будівництво [13, 32].

Отже, з метою надання найбільш нагальної допомоги – медичної і харчової – прийшлим сільськогосподарським робітникам на місцях їх найбільшого скупчення, Херсонське губернське земство, за ініціативою лікарів, першим у країні створило лікувально-продовольчі пункти. Особливістю їхньої подальшої діяльності було надання безплатної амбулаторної та лікарняної допомоги, організація дешевого, а також безкоштовного харчування більшій частині зареєстрованих робітників. Досвід Херсонського земства був схвалений урядовими та громадськими структурами і розповсюджений у багатьох губерніях, перш за все, у сусідній Таврійській. Цей досвід з успіхом застосовувався і для інших категорій населення. Не маючи можливості надавати таку ж досить ефективну допомогу найманим робітникам у місцях їх роботи, Таврійське земство на початку XX ст., коли кількість цих пунктів всюди скорочувалась, намагалося продовжувати їхню організацію, задля надання лікування і доступного харчування, хоча б на проміжних етапах пересування сезонних робітників.

1. Тезяков Н.И. Сельскохозяйственные рабочие вообще и пришлые в частности в Херсонской губернии в санитарном отношении // XII съезд земских врачей и членов уездных управ в г. Херсоне (10–17 сентября 1891 года). Доклады, отчеты делегатов, отчеты о заседаниях и проч. – Херсон, 1891; Тезяков Н.И. Сельско-хозяйственные рабочие и организация за ними санитарного надзора в Херсонской губернии // XIII съезд врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии в г. Херсоне (10–18 октября 1895 года). Доклады, отчеты о заседаниях и пр. – Вып. I. – Херсон, 1896; Тезяков Н.И. Рынки найма сельскохозяйственных рабочих на юге России в санитарном отношении и врачебно-продовольственные пункты. – СПб., 1902; Уваров М.С. Программа исследования пришлых рабочих // XII съезд земских врачей...; Кудрявцев П.Ф. Сельско-хозяйственные рабочие на Николаевской ярмарке в м. Каховке, Таврической губер., и санитарный надзор за ними в 1895 году // XIII съезд врачей...; Хижняков В.В. Пришлые сельско-хозяйственные рабочие в Херсонской губернии // Доклады XIV съезда врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии. – Вып. I. – Херсон, 1899; Смидович А.Л. О деятельности врачебно-продовольственных пунктов в 1899–1908 гг. и желательных изменениях в их организации. – Екатеринбург, 1911.
2. Короленко С.А. Вольнонаемный труд в хозяйствах владельческих и передвижение рабочих, в связи с статистико-экономическим обзором Европейской России в сельскохозяйственном отношении. – СПб., 1892; Варб Е. Наемные сельскохозяйственные рабочие в жизни и в законодательстве. – М., 1899; Шаховский Н. Сельско-хозяйственные отхожие промыслы. – М., 1896; Шаховский Н.В. Земледельческий отход крестьян. – СПб., 1903; Массальский В.И. О положении и нуждах наемного труда в сельскохозяйственной промышленности: Доклад, читанный 8 марта 1903 г. в Постоянной Комиссии Музея содействия труду. – М., 1903; Полферов Я.Я. Сельскохозяйственные рабочие руки. – СПб., 1913.
3. Казаков А. Экономическое положение сельскохозяйственного пролетариата до и после Октября. – М.; Л., 1930; Иванов Л.М. О капиталистической и отработочной системах в сельском хозяйстве помещиков на Украине в конце XIX в. // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России. – М., 1961; Поріцький А.Я. Побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму. – К., 1964; Лугова О.І. Сільськогосподарський пролетаріат Півдня України в період капіталізму. – К., 1965; Теличук П.П. Економічні основи аграрної революції на Україні. – К., 1973.
4. Рогоза О.М. Земські лікарсько-продовольчі пункти Катеринославської губернії як одна з форм вирішення санітарно-гігієнічного аспекту «робочого питання» (кін. XIX – поч. XX ст.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Серія: Історія та географія. – 2008. – Вип. 31.
5. Десятніков І.В. Особливості використання найманої праці у сільському господарстві Правобережної України в кінці XIX – на початку XX ст. // Україна соборна: Зб. наук. ст. – Вип. 4. – Т. 1. – К., 2006; Десятніков І.В. Захворюваність і травматизм сільськогосподарських робітників в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Український селянин: Зб. наук. пр. – Черкаси, 2010. – Вип. 12.
6. Исторический очерк деятельности Херсонского Губернского Земства за 1865–1899 гг. – Вып. II. – Херсон, 1905.
7. Тезяков Н.И. Сельскохозяйственные рабочие вообще и пришлые в частности в Херсонской губернии в санитарном отношении...
8. Тезяков Н.И. Сельско-хозяйственные рабочие и организация за ними санитарного надзора в Херсонской губернии...
9. Кудрявцев П.Ф. Сельско-хозяйственные рабочие на Николаевской ярмарке...
10. Ульянов Л.Д. О санитарном состоянии Каховки // Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии. – 1913. – № 1.
11. Крылов С.И. К вопросу об обследовании соляных промыслов в Таврической губернии // Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии. – 1914. – № 10.
12. Амстердамский А.В. Трахома в Ялтинском уезде за 15 лет (1897–1911 гг.) // Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии. – 1915. – № 3–4.
13. Свод постановлений губернского и уездных земских собраний Таврической губернии 49-й очередной сессии // Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии. – 1916. – № 1–4.

Yermilov V.S. Zemsky medical and food assistance to agricultural workers in the South of Ukraine. The medical-sanitary care and food assistance to the arrived agricultural workers by the way of organization the activity of zemsky medical and food posts in Kherson and Tavriya province at the end of the XIX the beginning of the XX centuries.
Key words: medical and sanitary care, nourishment, medical and food post, Zemstvo, Kherson and Tavriya province

Л. М. Золотар

ЗАЛІЗНИЧНЕ БУДІВНИЦТВО В ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (60–70-ті рр. XIX ст.)

Стаття присвячена історії будівництва залізничної колії в Таврійській губернії. Розкриті особливості створення Лозово-Севастопольської залізної дороги. Висвітлені пріоритетні напрями та їхня реалізація щодо будівництва мережі залізничних доріг Таврійської губернії.

Ключові слова: залізниця, залізнична лінія, Лозово-Севастопольська залізниця, мережа залізничних доріг, Таврійська губернія

Стрімкий розвиток промислових регіонів Півдня України спричинив пошук нових засобів перевезення. Запровадження нових транспортних засобів проходило в жорсткій боротьбі із землевласниками, власниками поштових трактів та суден. За умов жорсткої конкуренції, розпочалося будівництво залізничної колії. Пріоритетним напрямом у будівництві залізниці стало сполучення Криму з центральними губерніями Російської імперії, через будівництво Лозово-Севастопольської залізниці.

На сьогоднішній день в українській історіографії існують комплексні дослідження з історії залізничного транспорту, зокрема С. Богатчук, Р. Пономаренко, О. Шаригіної. Однак щодо будівництва та функціонування Лозово-Севастопольської залізниці детального дослідження поки ще немає.

В 1868 р. був прийнятий проект «Про мережу залізничних доріг», який спричинив існування безліч поглядів щодо першочерговості будівництва тієї чи іншої дороги. В такій ситуації опинилася і Лозово-Севастопольська залізниця, котра змагалася за першість у будівництві з Харківсько-Кременчуцькою. Втім, комітет міністрів прийшов до висновку, що немає потреби робити вибору між ними і було прийняте рішення про будівництво обох доріг [1, 350].

Як зазначає О. Шаригіна, «проектів будівництва залізниці, що з'єднає центр Росії з Кримом і Чорним морем через Харків, було запроваджено чимало ще в 50–60-х рр. XIX ст. Особливо, після поразки Росії у Кримській війні. Однак стало можливим реально говорити про це тільки після того, як залізнична колія з'єднала Курськ з Харковом, а потім була продовжена до Лозової» [2, 100].

В тому ж 1868 р. було дозволено братам Панаєвим, генерал-ад'ютанту Тотлебену і барону Унгерн-Штернбергу здійснити пошуки в напрямі від станції Лозової – до Севастополя, з гілками до Дніпра та Феодосії. Щодо будівництва Севастопольської залізничної дороги було зроблено декілька пропозицій, зокрема від принца Ольденбургського і генерал-ад'ютанта Тотлебена, з